

Ana Birešev
Institut za filozofiju i društvenu teoriju
Univerzitet u Beogradu

Politička ekologija Bruna Latoura¹

Apstrakt: *Tekst je posvećen Laturovoj koncepciji političke ekologije i njenim teorijskim i političkim implikacijama. U prvom delu je prikazana Laturova kritika teorijskih pristupa, naučnih i političkih praksi koje, po njegovom mišljenju, sputavaju pravu raspravu o ekološkim krizama tako što ih unapred simplifikuju i sabijaju u gotove interpretativne modele. U drugom delu su predstavljeni pojmovi – kolektiv, predstavljanje, propozicije, artikulacija, parlament stvari – koji su ključni za razumevanje Laturove ideje o učešću ljudi i ne-ljudi u politici. Na kraju su razmatreni dometi i ograničenja Laturove zamisli političke zajednice novih političkih subjekata (hibridnih entiteta), koja se konstituise u kontroverzama i putem kontroverzi.*

112

Ključne reči: *politička ekologija, kolektiv, parlament stvari, kontroverza.*

Bruno Latur (Bruno Latour) je u naučnom svetu danas poznat po svojim socioantropološkim studijama nauke i tehnologije, teoriji aktera-mreže i analizama modernosti. Sva pomenuta istraživačka interesovanja vremenom su se stopila u jednu opštu društvenu teoriju, koja, iako se uobličavala još od kraja sedamdesetih godina prošlog veka, punu slavu i priznanje u polju društvenih i humanističkih disciplina stiže tek devedesetih. Otada, Laturova teorija proširuje krug poklonika, i to ne samo u granicama naučnog polja, što se delom zasigurno može pripisati svežini, smelosti i provokativnosti ideja, na momente lepršavom i duhovitom stilu njihove prezentacije, pa i harizmatičnosti njihovog tvorca kojom je prožeta čitava teorijska konstrukcija. Iako je prošlo više od trideset godina od objavljivanja prvih radova, Latur umešno izbegava fosilizaciju svoje teorijske baštine. On se hvata u koštac sa aktuelnim temama i tako sebi nameće nove izazove, ne dozvoljavajući da ga sustigne sudbina svih onih autora koji su izgradili koherentne teorijske sisteme, a koji su zatim, zadovoljni mestom koji, su izborili u prostoru problema, pojmova i teorijskih rešenja, nastavili da tavoru u njihovoj senci. Ekološke krize i kontroverze koje one proizvode samo su još jedan teren na kojem francuski sociolog i antropolog nauke testira i, kroz ideju o političkoj ekologiji, razvija svoju društvenu teoriju. Iako duboko usidrena u Laturovim ranijim radovima, njegova koncepcija političke ekologije nije autistična. Ona nastaje kroz eksplicitni ili prećutni dijalog sa savremenim pravcima ekološke misli i smešta se u sada već dugu tradiciju „eksperimentisanja sa različitim rečnicima i analogijama čija je namena da otvore nove puteve promišljanja, sh-

¹ Tekst je nastao u okviru projekta br. 43007 koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

vatanja, življenja i dejstvovanja sa ostatkom prirode“ (Eckersley 2001: 247, podv. autorka). Zajednički imenitelj pristupa koji pripadaju pomenutoj tradiciji jeste težnja da se za ne-ljude obezbedi moralno priznanje i isti ontološki status kao i za ljudsku vrstu, te otkrivanje načina da se priroda predstavi u naučnom, akademskom i političkom prostoru a da se pritom izbegne njeno svođenje na puki objekt, instrument ili scenografiju za delanje ljudi.

Pored te temeljne sličnosti, teoretičari koji u fokus svojih analiza postavljaju mogućnost reprezentacije prirode ispoljavaju i brojne razlike, čineći da ovo polje istraživanja danas odlikuje diferenciranost perspektiva i živa diskusija među njihovim predstavnicima. Teorijske bifurkacione tačke su raznorodne, a neka od pitanja koja izazivaju najviše polemika su sledeća – koja su to relevantna svojstva koja ne-ljude čine moralno vrednim subjektima, da li su ta svojstva intrinzična ili instrumentalna, da li su ne-ljudi kao moralni subjekti i moralno kompetentni dejstvenici, kako definisati i regulisati prava i obaveze ne-ljudi kao članova političke zajednice, ko bi bili njihovi legitimni zastupnici i portparoli, koji je najpodesniji scenario za uvođenje prirode u politiku i u određena predstavnička tela, kao i kakva bi bila institucionalna arhitektura novog demokratskog ustrojstva.

113

Sagledavanje ekoloških problema iz ugla političke filozofije, te razmatranje nasleđa teorija demokratije u svetlu savremenih ekoloških kriza, rezultiralo je zahtevom za preispitivanjem postojećih demokratskih praksi i za proširenjem, tj. radikalizovanjem demokratije. U tom smislu, Latur govori o ekologizaciji kao drugačijem pristupu, teorijskom i praktičnom, svim pojavama u savremenom društvu. Politička ekologija predstavlja „pojam-kišobran“ kojim se opisuje sve ono što nastaje nakon prevazilaženja modernizma i koji objašnjava alternativu – modernizovati ili ekologizovati (Latour 2004: 353). U pozadini pokušaja zasnovivanja političke ekologije jeste upravo težnja da se preformuliše predmet tako da se preko preispitivanja odnosa prema prirodi pokrene rasprava o stanju i perspektivi parlamentarne demokratije, ali i više od toga – da se postave temelji jednog dugaćijeg shvatanja i praktikovanja politike.

Politička ekologija i njeni neprijatelji

Model političke ekologije Latur razrađuje u knjizi *Politike prirode (Politiques de la nature 1999)*, mada se u rudimentarnom i fragmentarnom izdanju može pronaći u gotovo svim Laturvim tekstovima i knjigama. U njegovoj osnovi je stanovište o zastarelosti, te naučnoj i političkoj neodrživosti dihotomije priroda-društvo i priroda-kultura, koje je postalo prepoznatljivo obeležje laturovske sociologije. „Izumevanje modernog sveta“, po Laturu počinje upravo razdvajanjem predstavljanja stvari preko naučnih laboratorija od predstavljanja građana preko društvenog ugovora (Latur 2010: 44-45). Stara logička matrica artikulisala se

114 oko dva pola – pola univerzalnih zakona prirode (vlast stvari) i pola političkog predstavljanja (vlast ljudi), i podrazumevala je da se prirodi pripisuje radikalna transcendentnost (priroda postoji nezavisno od volje ljudi), dok je u isti mah naučnici u laboratorijama mobilisu, otkrivaju, izgrađuju (ona je imanentna), proizvodeći je tako u srcu društvenog sveta; istovremeno, polazi se od toga da je društvo tvorevina ljudi (ono je imanentno njihovom delanju), ali se priznaje da postoji kao stvarnost *sui generis* i da nadilazi htenja i delanja pojedinačnih aktera (trancendentnost društva). Latur primećuje da, iako se, sa jedne strane, proizvodnja prirode odvija u veštačkim uslovima u laboratorijama, a društvo opstaje dobrim delom zahvaljujući mobilisanju prirodnih i tehničkih stvari („rad posredovanja“), službeni stav je da prirodni zakoni i činjenice izmiču ljudskoj proizvodnji, a da građani sami, svojim delanjem proizvode društvo („rad čišćenja“). Dakle, priroda i društvo moraju da ostanu potpuno odvojeni, a rad čišćenja mora da bude razlučen od rada posredovanja. Figura osujećenog Boga, Boga koji je odsutan i koji je razvlašćen, umetnuta je, po Laturu, samo kako bi se ustanovila instanca koja će imati ulogu nezavisnog arbitra u kompleksnom i duboko asimetričnom odnosu vlasti stvari i vlasti društva (*ibid.*: 50, 70). Iz navedenih principa („jemstava“), koji su ovde grubo skicirani, izranja ono što će Latur nazvati „modernim ustavom“.

Za Latura su u praksi, mimo zvanične politike, oduvek postojali mešoviti entiteti koji ne pripadaju posve ni polu prirode ni polu društva, tzv. hibridi, ali su oni uglavnom bili zaklonjeni službenim programom modernih i nisu mogli da se iskažu na odgovarajući i prihvatljiv način. Latur smatra da su se tokom poslednjih nekoliko decenija hibridi namnožili i da je taj „novi treći stalež“ sada već narastao toliko da mehanizam čišćenja prestaje da bude delotvoran budući da ne može da prati njihovo nastajanje na raznim mestima. Tu su sad ozonske rupe, smrznuti embrioni, genetski modifikovani organizmi, klimatske promene, globalno zagrevanje, itd. „Sve se odvija kao da su se dva pola ustava na kraju stopila zbog same prakse posredovanja koju je taj ustav oslobađao osuđujući je. Sve se odvija kao da više nema dovoljno sudija i kritičara koji će se baviti hibridima. Sistem čišćenja je opterećen koliko i naš pravosudni sistem“ (Latur 2010: 70). Rešenje leži u zameni modernog ustava, čija je anahronost svakim danom sve očiglednija, ustavom koji bi više odgovarao onome što se dešava u praksi.

Novi, „nemoderan ustav“, neophodan je kako bi ozvaničio nemo postojanje hibrida i kako bi im dao legitimitet i prava koja zaslužuju, smatra francuski teoretičar. Novi ustav ne priznaje veštačko podvajanje na prirodu i društvo, postoje samo kolektivi, tj. društva-prirode; priroda je transcendentna, društvo imanentno, ali se i transcendentnost prirode i imanentnost društva proizvode združeno i naočigled svih, te se ukida princip asimetričnosti i međusobnog isključivanja, koji je definisao njihov odnos u predašnjem ustavu; sloboda pripada ne-ljudima koliko i ljudima, a definiše se kao „sposobnost odabira i ponovnog kombinovanja

društveno-tehničke isprepletanosti“; na kraju, hibridi postaju pravni i politički aktivni subjekti, a uvođenje u demokratiju ujedno je korak ka regulaciji njihove proizvodnje (Latur 2010: 168–171).

Ustanovljavanje novih demokratskih procedura, kroz „obelodanjivanje, ubacivanje u govor, iznošenje u javnost“, za Latura predstavlja preduslov proširenja demokratije na same stvari. Međutim, da bi se valjano pripremio teren za sazivanje „parlamenta stvari“, nije dovoljno samo priznati postojanje čitavog jednog sveta tih hibridnih entiteta. Nužno je, smatra Latur, najpre iskoreniti stav prema prirodi koji reprodukuje logiku modernih, a koji je u politički diskurs uvezen iz ekološke teorije i preko proklamovanih načela pokreta „zelenih“.

Ekologija je za Latura naučna disciplina kao svaka druga, što znači da je njen odnos prema prirodi posredovan istorijom same te nauke, tj. pojmovima, instrumentima, ogledima, dokazima koji čine njeno nasleđe. Međutim, ekološki pokreti su prigrlili otkrića ignorišući istoriju i kompleksnost procesa otkrivanja jer, za njih, „nauka ostaje ogledalo sveta, do te mere da se u njihovoj literaturi, gotovo uvek, priroda i nauka pojavljuju kao *sinonimi*“ (Latur 2004: 12–13, podvukao autor). Latur ne zna šta bi pre zamerio svim tim pristupima koji se ujedinjuju pod zastavom brige za prirodu – biocentrizam, mizantropiju, mononaturalizam, romantičarsku gadljivost na tehničko-tehnološki napredak ili površnost. Politička ekologija označava kraj prirode, barem one prirode koju poznajemo; sa takvom prirodom nema šta da se radi, ne libeći se konstatuje Latur (*ibid.*: 13). Naučna istraživanja treba staviti pod lupu, shvatiti ih kao enigm i strpljivo odgonetati, kako bi se možda, u nekom trenutku, pokazao jedan od mnoštva likova neke nepoznate prirode.

115

Što se ekoloških pokreta tiče, Laturu ne smeta ono što njihovi aktivisti rade, već ono „što oni veruju da rade“, ne protivi se praksi nego teoriji „zelenih“, ne kritikuje aktivističku ekologiju već filozofiju ekologije i naturpolitiku (*Naturpolitik*) koja je njena potka. Premda nastoje da govore o prirodi, paternalistički se zauzimaju za nju, brane je u ime nje same, aktivisti uvek povezuju zaštitu prirode sa delatnošću ljudi i njihovim sve zahtevnijim naučnim i tehnološkim intervencijama, a misija odbrane prirode, koju su na sebe preuzeli, podrazumeva implicitno uviđanje dobrobiti koju ona može da donese toj grupi ljudi koji su odlučili da joj se posvete. Iako svoje ideje iznose u formi izgrađenih teorijskih sistema ili referirajući na neki od njih, potpuno svesni poretka tih sistema, i premda se trude da svoje programe potkrepe naučnim zakonima i tako im obezbede kredibilitet, „zeleni“ zapravo pokreću rasprave i doprinose tome da se naizgled stabilna naučna rešenja rasprsu u brojnim kontroverzama, dok, sa druge strane, sama stvarnost često izmiče izabranom eksplanatornom modelu ili ga ponekad čak i demantuje. Iako teže da govore o celini, uopšteno, najčešće se mobilisu oko konkretnog problema, čije se rešenje obično krije u specifičnim okolnostima koje su ga proizvele, pa je

govor o njemu lokalizovan i posve obeležen datim kontekstom. Čak i ako promoteri ekoloških vrednosti učestvuju u politici i tako na neki način pretenduju da zauzmu poziciju moći, realne šanse da osvoje tu poziciju su minimalne – oni osvajaju određeni broj poslaničkih mesta i pružaju podršku nekoj od jačih parlamentarnih grupa. Politička ekologija ekoloških pokreta tako „veruje da govori o prirodi, o sistemu, o jednom totalitetu koji je hijerarhizovan, o jednom svetu bez čoveka, o jednoj nauci koja je pouzdana“, ali, Latur je ubeđen da su je „upravo te njene suviše uređene namere učinile marginalnom, dok bi joj nesuvisle namere njene prakse možda omogućile da najzad uđe u političku zrelost ukoliko uspe da iz njih izvuče neki smisao“ (Latour 2004: 34–38).

116

Način javnog govora o prirodi koji nose ekolozi i partije „zelenih“ predstavlja pokušaj spajanja političke arene i arene prirode, a da se zapravo prikrivaju njihovi nebrojeni, već postojeći prepleti u stvarnosti. Za Latura to samo znači da „još uvek nismo laicizovali dve tesno povezane vlasti – vlast prirode i vlast politike“ (Latour: 2004: 48–49). One, dakle, nastavljaju da se prikazuju kao dva potpuno odvojena skupa između kojih tek treba uspostaviti odgovarajući odnos. Dve predstave o prirodi, ona po kojoj priroda uopšte ne zaslužuje da nosi ime vlasti (antropocentrizam modernih) i ona po kojoj je njena moć predimenzionirana i superponirana onoj društvenoj (biocentrizam ekologa), podjednako onemogućavaju da se konceptualizuje i eksplicira jedina ispravna vizija – ona koja je uvodi u demokratiju.

Politička ekologija, u laturovskoj optici, treba da doprinese ostvarenju te vizije. Ona treba da donese drugačiji pristup ekološkim krizama, pristup koji se više uopšte ne koristi „prirodom“ kako bi odredio zadatke koje treba ispuniti. Na vapaje ekologa da priroda odumire, Latur odgovara: „Bogu hvala, priroda će odumreti. Da, veliki Pan je mrtav!“, misleći pritom na kraj svih (zlo)upotreba „prirode“ kao kategorije. „Smrt Prirodi, živele prirode!“, bio bi sasvim primeren poklič za bitku koju Latur bije za političku ekologiju a protiv modernističke dualističke logike, tj. razgraničavanja prirode i kulture, prirode i društva, prirode i politike, ali i unapred određenih oblića tih polova. Ovde nije reč o tome da se dihotomija priroda-društvo proglasi prevaziđenom i da se naprosto ukine, niti se zastupa gledište društvenog konstruktivizma. Priroda objektivno postoji i objektivno znanje o njenim zakonima je moguće i nužno; „što više spokojno tvrdimo da je priroda društvena konstrukcija, to više potiskujemo u stranu ono što se zaista dešava u prirodi“ (Latour 2004: 52). Za francuskog teoretičara, reč je jednostavno o tome da se ne donose preuranjeni zaključci, koji pretežno ishode iz nekog od izgrađenih i prerano stabilizovanih naučnih modela, da se ne brza, da se „uspori“, a sve kako bi se povezanost prirode i društva istraživala u svoj njenoj složenosti, oprezno ispipavala i zaista otkrivala, na način neke „stare krtice“. Politička ekologija, u Laturevoj zamisli, stavlja tačku na „dominaciju starog stravičnog para priroda-politika, da bi ga naposletku zamenila javnim životom jednog jedinog

kolektiva“ (*ibid.*: 48–49). Pojmom kolektiva Latur ukida dve postojeće grane vlasti – vlast stvari (vlast nauke i tehnike) i vlast ljudi, i postavlja konceptualni temelj za istraživanje novih vidova preslagivanja društvenog, kao i za samo sakupljanje i političko profilisanje kolektiva mimo unapred zadatih formi.

Kolektiv, propozicije, novi parlamentarizam

Latur osmišljava pojam kolektiva kako bi ga suprotstavio pojmovima društva i prirode, već bremenitim kojekakvim zaokruženim značenjima. Ta dva pojma, paradoksalno, postala su pretesna za armiju novih oblika egzistencije, za entitete koji više ne mogu tako komotno da se podvedu pod „kolektor“ prirode, odnosno društva. Sociologija je nauka koja, po definiciji, mora da bude u toku sa onim što se dešava i mora da ima razvijen osećaj za promene kroz koje društveno prolazi. Međutim, šta činiti – pita se Latur – kada, osim što imate veliki priliv „imigranata“, tj. novopridošlih učesnika u društvenom životu, „*istovremeno* imate posla sa elektronima i biračima, sa GMO i NVO²? Ne stavljamo ta nova vina u te stare mešine.“ Upravo zbog toga, on definiše kolektiv kao „širenje (*expansion*) prirode i društva“ (Latour 2006: 375). Laturov pojam kolektiva je prazan i čeka da združeni rad različitih naučnih disciplina, prirodnih i društvenih, kao i politički aktivnih građana, istraži nove društvene sklopove, otkrije mnoštvo „kolektora“ različitih dimenzija, razne postojeće i nastajuće oblike egzistencije, i ispuni ga konkretnim sadržajem. Iako je upotrebljen u jednini, termin kolektiv ne upućuje na jedinstvo, neku zaokruženu celinu, društveno telo, već se odnosi na „procedure za *sakupljanje* asocijacija ljudi i ne-ljudi“ (Latour 2004: 351, podvukao autor).

117

Entiteti kolektiva, pored toga što su osnovna jedinica analize društvenog sveta, postaju i novi politički subjekti. Laturov „parlament stvari“ predstavlja „presložen kontinuitet kolektiva“, u kojem se, kaže Latur, „svi izjašnjavaju o istoj stvari, o onom kvaziobjektu koji su svi oni stvorili, onom objektu-diskursu-prirodi-društvu čija nas svojstva sve iznenađuju i čija se mreža proteže od mog frižidera do Antarktika prelazeći preko hemije, prava, države, ekonomije i satelita“ (Latur 2010: 173). Tradicionalnom shvatanju političke reprezentacije laturovski pristup dodaje još jedan smisao. Osim što se odnosi na priznanje i uvođenje u politički prostor, reprezentacija podrazumeva i re-prezentovanje, tj. neprestano pokretanje i predočavanje pitanja o tome ko sve sačinjava zajednički svet. Laturov model pretpostavlja, dakle, novu dinamiku političkog života i izlaženje političkih procesa, rasprava i odlučivanja, izvan isuviše uskih i ograničavajućih okvira izbornog ciklusa, te se, u tom smislu, može tumačiti kao implicitna kritika principa i praksi parlamentarne demokratije.

U novom političkom ustrojstvu svim subjektima se priznaju iste kompetencije – oni govore, mogu da se povezuju/asociraju, kao i da se opiru i ispoljavaju

2 Podvukla A.B.; GMO (genetski modifikovani organizmi), NVO (nevladine organizacije).

neposlušnost, da budu neukrotivi i nepredvidivi, slobodni (Latour 2004: 123). Navedena svojstva kod ne-ljudi dolaze do izražaja samo u interakciji, kroz povezivanje sa ljudima, budući da novi partneri neumitno menjaju jezik koji je dotad korišćen, kao što utiču na to da aktivnosti i razvoj novih društvenih sklopova budu još neizvesniji i van svake kontrole. Ne-ljudi ne stiču status građanina po osnovu neke analogije sa ljudskom vrstom, niti se o njihovoj političkoj sudbini odlučuje kroz diskurs onih koji su to pravo već ostvarili. Stanovište francuskog sociologa je antidruštvenokonstruktivističko (laturovko značenje predstavljanja prirode nije kompatibilno sa antiesencijalističkim shvatanjem koje odbacuje mogućnost objektivnog znanja o zakonima prirodnog sveta, mada je apriorni esencijalizam jednako dalek), ali ne pripada ni naivnom realizmu (priroda i društvo su uvek isprepletani i prirodni zakoni se ne pojavljuju „očišćeni“). Njime se samo teži ukidanju vladavine binarnih opozicija kroz koje se iskazivao odnos prirode i društva, a time i iskorenjivanju antropomorfizma. Ako bi već nekako morala da se definiše i okvalifikuje, politička ekologija bi, po Laturovom priznanju, najpre bila eksperimentalna metafizika, čiji je osnovni cilj da potre dualizam subjekta i objekta i čitavu metafiziku koja iza njega stoji, pa tek onda politički projekt. Latur polazi od toga da prvo moramo da „ustanovimo koliko nas ima i ko smo“, a tek onda možemo da razmatramo kakva bi to skupština odgovarala onima koji prihvataju novi ustav i kakav bi bio njen saziv.

Namesto reči „građanin“, koja se vezuje za stari ustav i politički poredak koji je bio ustrojen u skladu sa njegovim načelima, Latur predlaže da se govori o „propozicijama“. Sivi kitovi i japanski moreplovci, prašume i zemljoradnici u Južnoj Americi, H1N1 i epidemiolozi – sve su to propozicije, entiteti ili stvari, koje pred kolektiv iznose svoju „kandidaturu“. Pojmom propozicija Latur opisuje osnovne jedinice delanja koje objedinjuju aktivnost ljudi i ne-ljudi, pre nego što se te asocijacije uspešno artikulišu i postanu ravnopravni deo kolektiva. Na pitanje – Ko se skuplja, ko govori, ko odlučuje u političkoj ekologiji? – Latur odgovara – Ni priroda, ni ljudi, već *dobro artikulisana bića*, asocijacije ljudi i ne-ljudi, dobro formirane propozicije (Latour 2004: 128–129, podvukao autor). Preduslovi dobre artikulacije jesu da kolektiv ima mnogo članova koji se spajaju na neočekivane načine, da postoji potpuna sloboda i otvorenost po pitanju karaktera tih spojeva, da oni mobilisu kolektiv i pokreću diskusije koje, na taj način, pridružuju nove članove i produžavaju lanac njihovog dejstva.

Procedura prijema novih entiteta u kolektiv je složena i odvija se u dve etape – prva je sakupljanje i uzimanje u obzir potencijalnih članova kolektiva, tj. razmatranje njihove kandidature, dok druga podrazumeva pregrupisanje i uvođenje reda, tj. smeštanje novih entiteta u postojeću hijerarhiju i njihovo konačno priznavanje, prihvatanje i ustanovljavanje. Latur smatra da za navedene procese moraju da važe neka pravila, a njihova jedina svrha je da osiguraju demokraciju i izborno postupka. Tako u prvoj fazi treba voditi računa da se ne pribegava lakim

rešenjima i da se ne umanjuje broj propozicija koje treba uzeti u razmatranje, kao i da se ne ograničava broj svih onih koji učestvuju u artikulaciji propozicija. Što se tiče druge faze, treba diskutovati o kompatibilnosti starih i novih propozicija, a sve kako bi zajednički svet bio održiv i kako bi bio dobro mesto za sve, dok, sa druge strane, ne treba dovoditi u pitanje legitimnost ustanovljenih entiteta i tako bacati sumnju na regularnost procesa koji dovode do ustanovljavanja. Kroz operaciju prebrojavanja novih ili ranije odbačenih asocijacija konstituiše se Gornji dom, a kroz operaciju njihovog uređivanja Donji dom (Latour 2004: 149–157, 222).

Laturova koncepcija političke ekologije, iako baštini republikansku ideju parlamentarizma, daleko je od zamisli skupština i skupštinskih domova koji su koncentrisani na jednom mestu i otvoreni samo za pojedince koji su zahvaljujući uspešnom izbornom rezultatu prošli test i stekli pravo na legitimno političko delovanje. U novom poretku, izbori su rasuti i odvijaju se na svim onim mestima gde postoji diskusija koja mobilise, uvlači, istovremeno povezuje i konfrontira mnoštvo ljudi i ne-ljudi. Politička ekologija ne zamenjuje tradicionalnu politiku, ona postaje novi organizujući princip. Tako, za Latura, dobra vlada jeste ona čija se uloga ne svodi na donošenja odluka u ime (i umesto) onih koji su delegirali svoje političke predstavnike i kojoj primarni zadatak postaje da konsultuje sva znanja i veštine koje u vezi sa nekim pitanjem, tj. propozicijama, nude političari, naučnici, ekonomisti, birokrate i etičari. Ishod svih njihovih povezanih ali nekordiniranih dejstava trebalo bi da bude pronalaženje tog „puta bez puta, koji ide od jednog slabo artikulisanog kolektiva ka sledećem, artikulisanijem stadijumu“ (Latour 2004: 172). Politička ekologija je, stoga, podređena jednom jedinom zadatku – „progresivnom komponovanju zajedničkog sveta“, odnosno stvaranju najboljeg mogućeg sveta, *cosmosa*, na osnovu onoga što je zajedničko svim propozicijama. Budući da su u Laturovoj viziji dovršene projekcije prirode i društva iščezle sa horizonta, preostaju još samo brojni parlamenti i parlamentarci kao protagonisti kreiranja novog sveta.

119

Kontroverze i njihova kartografija

Novi parlamenti, kao što smo videli, konstituišu se oko određenih pitanja, koja uspevaju da pobude pažnju ljudi različitog profila – profesionalaca i laika, onih koji se u njihovo razrešavanje uključuju po službenoj dužnosti i onih koji se oko njih samoinicijativno angažuju, onih koji imaju neko institucionalno uporište i onih koji ga nemaju. Tako, po Laturu, samit u Kopenhagenu posvećen klimatskim promenama, koji je bio organizovan sa ciljem da se nađe rešenje za prekomernu emisiju ugljen-dioksida u atmosferu i koji je na jednom mestu uspeo da okupi šefove država, naučnike, novinare i ekološke aktiviste, premda neuspeo, predstavlja upravo jedan parlament klime (Latour 2010: 172). Za francuskog sociologa, kontroverze, tj. sporna pitanja velike mobilisuje snage, koja ujedno podstiču političku inkluziju ne-ljudi i ekspanziju novih demokratskih procedura, jesu novi

vid sakupljanja kolektiva i njegovog političkog organizovanja. Reč kontroverza, kaže Latur, opisuje sve moguće pozicije koje se kreću od radikalne sumnje do neosporne sigurnosti (*ibid.*: 83). Ispitivanje asocijacija između ljudskih i ne-ljudskih bića koja su protagonisti jedne kontroverze, svih slaganja i neslaganja, prihvatanja i isključivanja koje ona proizvodi, kod Latura nalikuje radu kartografa koji is crtavaju nepoznate predele, ne znajući pritom dokle oni sežu i kakvoj celini pripadaju. Krajnji rezultat takvog jednog rada trebalo bi da bude kosmograme kontroverze. Međutim, cilj istraživanja diskurzivnog prepleta nije samo da se otkriju različite logike i argumentacije, njihove relacije i njihove nijanse, već i sve one mreže koje stoje iza sučeljenih disciplina, paradigmi, škola mišljenja, pogleda na svet, političkih, ekonomskih i religijskih pozicija, finansijera i sponzora, iskustava, osećanja i sećanja.

120 Participacija u novom demokratskom ustrojstvu prvenstveno se ostvaruje kroz uključivanje u diskusije koje se razvijaju oko neke kontroverzne teme, pa bi preduslov proširenja, tj. kvalitativnog unapređivanja, demokratije bio da postoji jedna zajednička platforma i da se, zahvaljujući tome, kod političkih subjekata formiraju „zajedničke navike“; „ne rađamo se kao građani, već to postajemo – pod uslovom da postoji oruđe koje vas uči da izražavate svoje mišljenje“ (*ibid.*: 174) Nekada su to bile novine, a danas bi, po Laturu, to mogao da postane *www* i blogosfera. S takvim terenom, naučno mapiranje kontroverzi postaje umnogome olakšano.

Kontroverze podrazumevaju izlaganje određenih stavova, saznanja i uverenja, uključujući i one iza kojih stoji neki naučni autoritet, sudu javnosti, pri čemu se svima njima pružaju podjednake mogućnosti da se iskažu i da međusobno odmere snage. To je ključ epistemološke demokratizacije koja detronizuje nauku, istovremeno je čuvajući od devalorizacije i relativizacije njenih postignuća. Laturu je naročito stalo do toga da se „*sekularizuje* nauka a da se ne izgubi objektivno znanje“ (Latour 2010: 157, podvukao autor). Tako on u kontroverzama prepoznaje nešto od klasičnih naučnih debata, pre svega duboku zainteresovanost za određenu problematiku i spremnost da se raspravlja sa neistomišljenicima, da se pobija njihova istina. Upliv površnih shvatanja, koja nisu utemeljena u činjenicama, koja nisu potkrepljena dokazima i koje je nemoguće proveriti, neminovno je u slučaju kontroverzi, ali to, po Laturu, nije dovoljan razlog da se one automatski diskvalifikuju i prognaju iz rasprave kao nelegitimno znanje ili loša nauka. Svako mišljenje se uvažava, kao što svako podleže preispitivanju i kritici.

Jedna od većih prednosti kontroverzi, za francuskog teoretičara je svakako ta što u njima bleđi značaj demarkacione linije između nauke i politike, nauke i ideologije, činjenica i vrednosti, dobre i loše nauke; „ipak“, kaže Latur, „mi ne predlažemo napuštanje ključnih razlika koje se nespretno izražavaju kroz distinkciju činjenica i vrednosti, već predlažemo da ih *smestimo negde drugde*, u

drugoj pojmovnoj opoziciji, pokazujući da će tamo biti sigurnije čuvane“ (Latour 2004: 148, podvukao autor). Latur ne negira postojanje navedene dihotomije, ali smatra da je metafizika na kojoj se temeljila proizvodila jalove rasprave. Takav neproduktivan pristup, u kojem raščlanjivanje na činjenice i vrednosti postaje samo sebi svrha, nedopustiv je kod pitanja koja zahtevaju hitan odgovor i čije rešavanje ne može da čeka da budućnost potvrdi tačnost naučnih pretpostavki, kao što je to slučaj sa klimatskim promenama. Stoga, Latur smatra da je nužno pregrupisanje operacija od kojih se do sada sastojalo utvrđivanje činjenica i analiziranje njihovog odnosa sa vrednostima.

Za ovog autora, činjenice su novi entiteti koji podnose kandidaturu kolektivu i podvrgavaju se testu čiji je ishod neizvestan, pritom svojom „razbarušenošću“ i neunifikovanošću zbunjujući one koji ih razmatraju. One *postaju* objektivne i neosporne kroz raspravu, i tek onda bivaju institucionalizovane i prihvaćene kao esencijalne, prirodne ili zdravorazumske (Latour 2004: 150 - 151). Diskusija o vrednostima počinje onda kada pretpostavimo da nisu sve činjenice, tj. propozicije, „stavljene na sto“ i da postoji skriveni princip njihove selekcije, odnosno eliminacije, kao i sabotiranje, odnosno favorizovanje onih koji ih zastupaju, koji govore u njihovo ime. Latur, dakle, objektivnost povezuje sa demokratskom procedurom koja obezbeđuje svim propozicijama učešće u raspravi. „Ne postoje sa jedne strane oni koji definišu činjenice, a sa druge oni koji definišu vrednosti, oni koji govore o zajedničkom svetu i oni koji govore o zajedničkom dobru: postoji mali broj i veliki broj; postoje oni koji se sastaju u tajnosti kako bi unifikovali ono što jeste i oni koji javno iskazuju svoju želju da začine diskusiju kako bi bili deo Republike“ (*ibid.*: 153).

121

Umesto opozicije činjenice - vrednosti, Latur predlaže opoziciju prebrojavanje - sređivanje. Na početku svake kontroverze je prebrojavanje, kojim se odgovara na pitanje koliko nas je. Ta operacija se sastoji od iznošenja svih propozicija (činjenice) i, ujedno, od preispitivanja da li je kojim slučajem proizvoljno sužen broj glasova koji učestvuju u artikulaciji propozicija (vrednosti). Sređivanje obuhvata priznanje i ustanovljavanje propozicija (činjenice), te uklapanje entiteta koji su prošli test u postojeći hijerarhijski poredak i određivanje njihove relativne vrednosti (vrednosti). Cilj te druge operacije je da odgovori na pitanje da li možemo da živimo zajedno, a njeno uspešno okončanje označava i zatvaranje kontroverze.

Navedene operacije postavljaju temelj za drugačiju podelu vlasti od tradicionalne podele na zakonodavnu, izvršnu i sudsku. Pored moći uzimanja u obzir (*pouvoir de prise en compte*) i moći uređivanja (*pouvoir d'ordonnement*), uspostavlja se i treća – moć sleđenja (*pouvoir de suivi*). Njeno određenje je takođe proceduralističko i obuhvata sve one mere koje se preduzimaju kako bi se kolektivu pružila najbolja formula za testiranje na njegovom putu istraživanja zajedničkog sveta; može se definisati i kao umetnost upravljanja, pod uslovom da to upravljanje ni

na koji način ne reprodukuje odnos vladar - podanik (Latour 2004: 362). Proces kolektivnog eksperimentisanja i stvaranja novog sveta po meri mnoštva raznorodnih asocijacija trebalo bi, po Latur ovom mišljenju, da proizvede i nove institucije zajedničkog života. One verovatno neće imati nijedan poznati istorijski lik budući da se moraju izumovati u hodu, uporedo sa nastajanjem novih društvenih sklopova koji izlaze iz okvira svih do sada poznatih socijalnih formacija. Uz toliki posao koji treba obazrivo i znalački odraditi, kraj istorije se ni ne nazire.

122 U poretku koji funkcioniše na obznanjenim i ozvaničenim principima nediskriminativnog asociiranja i inkluzije, kakav opisuje (ili projektuje) Latur, demokratska participacija pretpostavlja uključenost u sve razvojne faze jedne kontroverze, od njenog otvaranja do postizanja konsenzusa i njenog zatvaranja. Jasno je da bi u takvom jednom poretku od presudne važnosti bilo da svi akteri zainteresovani za određeni problem – naučnici, političari, kompanije, građani – pravovremeno reaguju na njegovo javljanje i uključe se u raspravu. To je jedini način da se garantuje poštovanje procedura vezanih za svaku od faza i postizanje konačnog dogovora, bez mogućnosti da se osporava regularnost postupaka u prethodnim fazama. Međutim, ostaje pitanje da li će, čak i da se postigne maksimalna demokratizacija procedura, svi oni kojih se određeni problem tiče hteti da učestvuju u diskusiji i da li će svako relevantno stanovište, svaki argument ili dokaz naći odgovarajućeg portparola i odgovarajući način da se iskaže.

Kao što smo mogli da vidimo, po Latur ovom shvatanju, ne postoji niti jedan kriterijum koji bi se u novoj demokratskoj klimi simboličke uravnilovke izdvojio i nametnuo kao razlog za podvajanje i hijerarhizaciju različitih vrsta znanja koja se pojavljuju u kontroverzama. Stoga on i ne nalazi potrebnim da problematizuje pitanje kvalitativne razlike iznetih mišljenja, stavova, mnjenja, sa jedne strane, i specijalističkog znanja sa druge, te njihovih kompetitivnih kapaciteta. Ipak, nauka podiže standard diskusije i, ma koliko bila otvorena za pitanja, komentare i kritike laika, ma koliko joj bila neophodna „publika koja misli i koja može da kaže *cogitamus*, i čak, ako je moguće, *calculemus*“ (Latour 2010: 163– 164), ona odbija one koji unapred znaju da neće razumeti odgovor. Tako, na primer, ako neko veruje da na povećanje temperature na našoj planeti više utiče solarna radijacija nego emisija štetnih gasova u atmosferu, ili da protuberance na Suncu uzrokuju najdramatičnije klimatske promene, ali nije u stanju da na suvisao način upotrebi znanja koja su mu zahvaljujući knjigama ili internetu dostupna, onda je izvesno da se neće ni upuštati u diskusiju sa kvalifikovanim licima koja će potezati zakone fizike i astrofizike da bi ga razuverila.

Ulrich Bek (Ulrich Beck) i te kako je svestan teškoća sa kojima se u današnjem svetu suočava jedna zamisao poput političke ekologije. Slično Laturu, Bek uviđa

da rešenje za sve brojnije rizike koje proizvodi moderno društvo leži u uspostavljanju „pregovaračkih foruma“ koji bi omogućili postizanje konsenzusa oko nekih kontroverznih pitanja. Njihovom formiranju, smatra ovaj autor, mora da prethodi „ukidanje modela svršnoracionalne jednoznačnosti“, a to znači nekoliko stvari: prvo, odbacivanje monopola stručnog razuma na apsolutnu istinu i konačan sud; drugo, raspodeljivanje nadležnosti i određivanje kruga ljudi koji odlučuju o određenom problemu isključivo na osnovu kriterijuma socijalne relevantnosti (deformalizacija nadležnosti); treće, otvaranje strukture odlučivanja, što podrazumeva promenu funkcije foruma – od mesta na kojem se već donete odluke potvrđuju, on postaje instanca na kojoj se pravosnažne odluke donose; četvrto, izlazak debata koje su se do sada odvijale u izolovanim laboratorijama i iza zatvorenih vrata kabineta u javnost i njihovo prevođenje u javne diskusije; i peto, razvijanje sistema samozakonodavstva i samoobavezivanja, koji će diskusijama obezbediti internu regulaciju (Beck 2001: 191–192).

Nije teško uočiti podudarnosti između dva pristupa. Međutim, za razliku od francuskog kolege, Bek ističe da se dva tipa nauke, „stara laboratorijska znanost koja se nalazi u punom cvatu, koja matematizirana i tehnička, ali bez iskustva preoblikujući prožima i otkriva svijet, i *javna iskustvena diskurzivnost* koja omogućava kontroverzan pogled na ciljeve i putove, posledice i opasnosti“, nalaze na dijametralno suprotnim i međusobno suprotstavljenim pozicijama (*ibid.*: 192–193, podvukao autor). Prvo znanje se pojavljuje kao distancirano, autistično, korumpirano, pouzdano, metodično, nekritički reflektivno. Drugo predstavlja područje slobode, upitanosti, ambivalencije, nesigurnosti, nemetodčnosti, kritičke refleksivnosti. Dva znanja prvenstveno definiše odnos prema struktura-ma moći u savremenom društvu i, upravo zbog toga, Bek iskustvenom znanju pripisuje zasluge za proizvođenje kontroverze, koja se poistovećuje sa kritikom tehnokratske racionalnosti, dok je uloga laboratorijskog znanja pre svega saučesnička i apologetska. Takvim stanovištem nagoveštava se iluzornost politike koja bi počivala na procedurama koje omogućavaju neposrednu participaciju svih građana i golu borbu činjenicama i argumentima. Naime, u situaciji u kojoj simbolički i institucionalni mehanizmi favorizuju ekspertski jezik, onaj laboratorijski ali i jezik prava, pojedini učesnici diskusije, ma koliko ona bila otvorena i demokratska, uvek imaju startnu prednost, a iskazi kojima predstavljaju neku asocijativnost dobijaju viši simbolički koeficijent. Stoga Bek sugeriše da, u društvu rizika, u kojem raste potreba za ekspertima i ekspertizama, oni koji zastupaju svakodnevicu, iskustvo, lokalizovane interese, treba da imaju svoje eksperte, koji će nuditi kvalifikovane odgovore a ne samo postavljati pitanja i koji će biti u stanju da pariraju laboratorijskom znanju. Tu je, naglašava nemački sociolog, presudna uloga univerziteta.

Po Laturu, kontroverze zapravo pokazuju da ne postoji jedno jedinstveno laboratorijsko znanje i da podeljenost stvaraju isključivo uži naučni razlozi. Ipak,

uvođenje u demokratiju donosi višestruku korist nauci u celosti, bez obzira na interne podele i konflikte. Nauka izlazi iz laboratorije, napušta tu kulu od slonovače, silazi među ljude i testira i obrazlaže svoje ideje i otkrića pred očima javnosti. Konačno imamo neposredan kontakt. Sve nepoznanice koje su decenijama pothranjivale maštu sociologa nauke, prestaju to da budu, pa nestaje potreba za mistifikacijama i svakojakim redukcionizmima. Međutim, iako igra u gostima, na posve drugačijem terenu, nauka nastavlja da igra svoju igru i igra je po nepromenjenim pravilima.

124 Ne samo da je rodno mesto kontroverze laboratorija, već laboratorija izlazi u javnost kako bi sve uvukla u sebe. Latur ne priznaje eksperte kao dobre portparole mešovitih entiteta upravo zato što oni, zajedno sa kritičkim „društvenjacima“³, predstavljaju sve ono što on smatra štetnim po svaku javnu diskusiju – njihov najveći „greh“ je taj što simplifikuju proces otkrivanja i uništavaju kompleksnost naučnog rada nastojeći da ga predstave u svima prihvatljivom formatu; „ništa manje naučno od jednog eksperta čija je dužnost da posreduje između nebrojeno mnogo divergentnih mišljenja i da svede jedan front raznolikih istraživanja na nekoliko podataka koje će druga strana razumeti: da bi neko bio ekspert, dužan je da napusti sve ono što čini slavnu neizvesnost istraživanja“ (Latur 2010: 164, podvukao autor).

Proglašavajući kontroverzu žarištem političkog života, Latur proširuje krug onih koji se pitaju i koji odlučuju. Ipak, čini se da ne-ljudski entiteti dobijaju privilegovano mesto, ne toliko u novom Ustavu koliko u novoj ekologizovanoj političkoj praksi. Reč im nije data tek metaforički. Njihov govor je ono što obično izaziva komešanje, što inicira i usmerava diskusiju, što povezuje. Reč kroz koju se iskazuju Latur naziva rečju koja je neosporna, neporeciva, nediskutabilna (*parole indiscutable*). „Između subjekta koji govori političke tradicije i nemih stvari epistemološke tradicije, postoji treći izraz – reč koja je neosporna, do sada nevidljivi oblik političkog i naučnog života koji, koliko omogućava da se neme stvari preobrazu u ‘stvari koje govore’, toliko omogućava da se subjekti koji govore ućutkaju, nalažući im da pokažu poniznost pred činjenicama“ (Latour 2004: 106). Novi politički subjekti mogu čak da dovedu u sumnju legitimnost svojih predstavnika i kvalitet reprezentacije. Zato oni zahtevaju najkompetentnije portparole, a naučnici jedini raspolažu instrumentima koji omogućavaju da „ljudi govore o ne-ljudima zajedno sa njima“ (Latour 2004: 106). Jedno je sigurno – ekologizacija potpuno obesmišljava konvencionalne izvore političke legitimnosti, a čini se da su u novoj političkoj konstituciji naučnici ipak malo više legitimni i malo više ovlašćeni da predstavljaju asocijacije ljudi i prirode, ljudi i tehnike, nego bilo ko drugi. Upravo zbog toga, od njih se očekuje da u svakoj situaciji, u svakoj kontro-

3 O Laturvoj kritici „nauke o društvenom“, a posebno tzv. kritičke sociologije videti u: Spasić 2007; Corcuff 2002; Birešev 2010.

verzi, pomno i podjednako dobro slušaju stvari, sa jedne strane, i interese i ciljeve koji se kriju iza nemuštih upada u javne diskusije, sa druge. Ništa teže od toga.

Primljeno: 15. mart 2012.

Prihvaćeno: 24. mart 2012.

Literatura:

Alonso, Sonia, John Keane and Wolfgang Merkel (eds.) (2011), *The Future of Representative Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press.

Beck, Ulrich (2001 [1993]), *Pronalaženje političkog. Prilog teoriji refleksivne modernizacije*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Birešev, Ana (2010), „Nove francuske sociologije – napomene uz izbor tekstova“, *Treći program* 146: 9–32.

Corcuff, Philippe (2002 [1995]), *Les Nouvelles sociologies. Constructions de la réalité sociale*, Paris: Nathan.

Eckersley, Robyn (2011), „Representing nature“, Sonia Alonso, John Keane and Wolfgang Merkel (eds.), *The Future of Representative Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press, str. 236–257.

125

Latour, Bruno (2004 [1999]), *Politiques de la nature. Comment faire entrer les sciences en démocratie*, Paris: La Découverte.

Latour, Bruno (2006 [2005]), *Changer de société – Refaire de la sociologie*, Paris: La Découverte.

Latour, Bruno (2010), *Cogitamus. Six lettres sur les humanités scientifiques*, Paris: La Découverte.

Latour, Bruno (2010 [1991]), *Nikada nismo bili moderni: esej iz simetrične antropologije*, Novi Sad: Mediterran Publishing.

Spasić, Ivana (2007), „Bruno Latour, akteri-mreže i kritika kritičke sociologije“, *Filozofija i društvo* 18, 2 (33): 43–72.

Ana Birešev

POLITICAL ECOLOGY OF BRUNO LATOUR

Summary

The paper explores Latour's conception of political ecology and its theoretical and political implications. The first part of the paper shows Latour's critique of theoretical frameworks of scientific and political practices, which, in his opinion, constrain a true discussion on ecological crises by simplifying them and putting them into readymade interpretative models. The second part of the paper examines the notions – the collective, representation, propositions, articulation, and parliament of things – central to understanding Latour's idea of involvement of humans and non-humans in politics. Finally, the paper explores the potentials and constraints of Latour's idea of political community of new political subjects (hybrid entities), which is constituted in controversies and through controversies.

Key words: political ecology, collective, parliament of things, controversy